

Kulturhistorisk guidning i 1600-tals miljö

Välkommen till gården Sporrakulla – i skånsk natur och vildmark

De uråldriga gråa timmerväggarna bär på många minnen och är en naturlig del av de omgivande hagmarkerna. Här känns historien levande och det är lätt att föreställa sig livet förr. Som besökare känner man sig förflyttad i tiden. Sporrakulla ligger i Göinge som är ett område med rik historia. Här finns spår från fruktansvärda krig, men även från den fredliga kampen för överlevnad där skogen, sjöarna och bergen varit både hinder och givit befolkningen försörjning.

1 Gravfältet

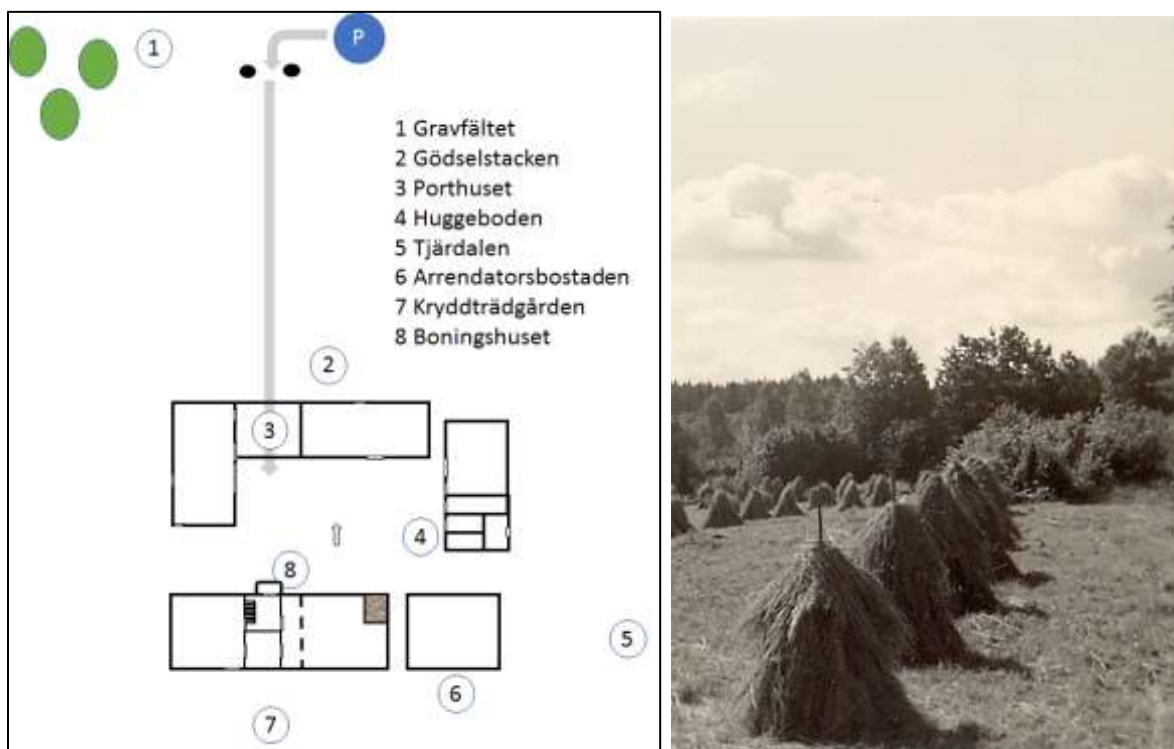
Sporrakullas äldsta historia

Sporrakulla ligger i Kullaskogen, ett sammanhängande skogsområde på 1 200 hektar. Gården är ett ovanligt välbevarat exempel på hur en nordskånsk ensamgård kunde se ut och den har aldrig skilts med några juridiska gränser från granngårdarna. Skogarna mellan gårdarna har varit en gemensam utmark där djuren kunde beta och där man hämtade bränsle och timmer. Närmast gården ligger de en gång odlade åkrarna, lite längre bort låg slåtterängarna som gav vinterfoder till djuren. Vinterfoder skördades även från de hamlade träden som fortfarande finns kvar runt gården.

Platsen där Sporrakulla ligger idag har varit bebodd under mycket lång tid vilket visas av det gravfält som finns intill gården. Innan kristendomen nådde hit för runt 1 000 år sedan begravde man sina döda på familjens eget gravfält nära hemmet. Gravfälten brukar ligga i närheten av gårdarna, tillräckligt nära för att förfäderna skulle kunna hålla ett vakande öga över sina efterlevande.

Under lång tid var Göinge ett skogigt och svårframkomligt gränsområde mellan Danmark och Sverige. Här bodde inte många människor och socknen strax norr om Sporrakulla heter Örkened, ett namn som kommer ifrån ordet örken (öken). Under medeltiden knöts området allt tydligare till Danmark. Både den danska staten och kyrkan drev på för att försäkra sig om Göinges värdefulla naturresurser: järn, timmer och tjära. Danmark var under tidig medeltid en stormakt med en stor flotta och i Lund residerade en rad mäktiga ärkebiskopar.

Den första gången gården nämns i skriftliga källor är i en dansk skattemantalslängd från 1584, då gården brukades av arrendatorn Böre Mogensön.

2 Gödselstacken

Äng är åkers moder

Även om markerna i dessa trakter är steniga var det alltid möjligt att bryta mer odlingsmark. Men om man inte kunde gödsla den nya marken blev den snart utarmad och gav ingen skörd. Innan de fasta åkrarnas tid löstes detta genom att man bröt enorma arealer åkermark. Varje skifte odlades bara några år tills det var utsuget på näring och därför måste ligga i träda i många år för att återhämta sig. För drygt 1000 år sedan blev klimatet i Norden kallare och man tvingades att bygga ladugårdar för djuren. Detta gjorde det möjligt att ta till vara gödseln som samlades under vintern. Enligt ett gammalt talesätt är "ängens åkers moder". Det var mängden ängsmark som avgjorde hur rik en bonde var, för den gav vinterfoder till djuren. Mer hö gav mer gödsel. Denna kunde användas för att

gödsla åkrarna som då gav god skörd. Idag är det för många viktigt att ha en fin bil parkerad på garageuppfarten och de senaste tekniska prylarna för att visa hur framgångsrik man är. Förr var gödselstacken en symbol för gårdens rikedom och denna placerades därför väl synlig för alla som kom nära gården!

Slättermarkerna nära Sporrakulla räckte inte till utan man slog ängar långt borta. Höet torkades på plats och förvarades i ängslador ute i markerna tills det var vinter. Då kunde det enklare köras hem med släde. På åkrarna odlades enligt skattelängderna råg och korn. Säden tröskades på logarna och spannmålen bars sedan i säckar upp på boningshusets loft för att förvaras torrt. På gården odlades även humle, åtminstone efter 1658. En del användes säkert till husbehov men i Sverige var det även odlingsplikt av humle på alla svenska gårdar fram till 1860.

3 Porthuset Snapphanekrigen

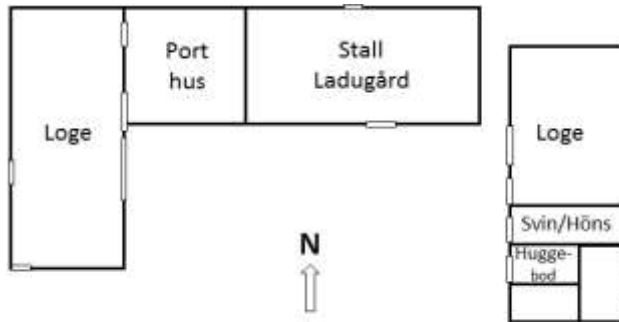
Sporrakulla förknippas ofta med snapphanar. Detta var det svenska namnet på de personer ur lokalbefolkningen som valde att slåss på dansk sida mot Sverige under krigen på 1600-talet. Skåne blev svenskt efter ett kort krig 1658. Under detta krig förekom det att skåningar kallades för snapphanar. År 1676 gjorde Danmark ett försök att ta tillbaka de provinser man förlorat. Eftersom många, i synnerhet befolkningen i skogsbygden, hade förlorat ekonomiskt på att bli svenskar valde de mer våghalsiga att anmäla sig som frivilliga i den danska ockupationsarmén. Problemet med detta var att Skånes befolkning 1658 hade svurit trohet till Sveriges kung och därför var det detta landsförräderi. Från svensk sida betraktades dessa "friskyttar" som kriminella och kallades vanligen för snapphanar. Ordet är ett tyskt skällsord som betyder "rövare". Det har bevisligen funnits snapphanar på gården. Efter den svenska erövringen 1658 anklagades Bendt Oredsen för att ha hyst och utspisat snapphanar i sitt hus. Vi vet inte om Bendt straffades, men han verkar ha kommit lindrigt undan för han bodde kvar på gården ända till 1680-talet.

Sporrakulla utpekades ofta som den enda gården i socknen som skonades då Karl XI gav order om att alla gårdar i grannsocknen - Örkeneds socken - skulle brännas 1678. Detta är en gammal missuppfattning eftersom Sporrakulla inte ens ligger i Örkened utan i Glimåkra socken. Enligt en lokal sägen räddades gården undan bränning genom att invånarna tände ett stort bål framför gården. De svenska ryttarna såg på långt håll att det brann uppe på kullen och antog att en annan patrull redan varit där, varvid de vände.

4 Huggeboden De nuvarande byggnaderna

Sporrakullas rykte som snapphanegård uppstod troligen vid en uppmärksamman filminspelning 1941. Långfilmen Snapphanar med den berömde filmstjärnan Edvard Persson i huvudrollen spelades in på gården. Gården har än idag ett utseende som troligen är mycket likt den gård som fanns här på 1600-talet, men byggnaderna är inte de samma. Genom en dendrokronologisk datering där man använder stockarnas årsringar för att fastställa virkets ålder har man kunnat visa att den äldsta delen av gården

är boningshuset och att det uppfördes 1801–1805. Gården ger ändå en god bild av hur en 1600-talsgård såg ut eftersom de nya hus som efterhand har ersatt de gamla är byggda på gammalt vis.

Boningshuset är knuttimrat och bestod ursprungligen av en låg ryggåsstuga med två högre härbergshus på var sida om stugan. Denna typ av hus kallas för Sydgötiska hus eller Högloftshus. Det östra härbergshuset revs i slutet av 1800-talet för att ge plats för den modernare, rödmålade arrendatorsbostad som finns idag.

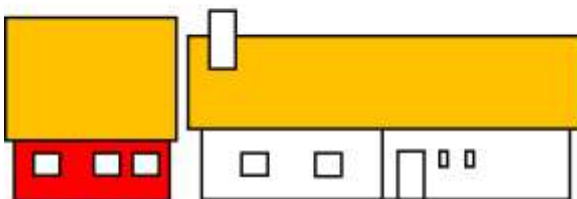
Västra längan är till största delen loge. I mitten finns logkistan där säden tröskades. Tröskningen utfördes genom att man slog på kärvarna med slagan. När den tröskade säden "kastades" tog vinden med sig agnarna medan de tyngre kornen blev kvar.

Norra längan med infartsporten rymmer även stall och ladugård. I stallet fanns 1840 två hästar och i ladugården en ox, två kor och deras två kalvar.

Östra längan har en mindre loge, svin- och hönsbostad, huggebod samt vedbod. Denna länga låg tidigare någon meter längre in på gårdsplanen, vilket syns på grunden som finns kvar.

Ca 1942

5 Tjärdalen

Gården och skogen

Så länge Skåne var danskt, fram till 1658, kunde bönderna i Göinge använda sig ganska fritt av skogen. De kunde hugga timmer och även om jakträtten egentligen var förbehållen adeln var myndigheternas kontroll svag. Efter det svenska övertagandet skärptes myndigheternas grepp över skogsbygderna betydligt. En ny skogslag kom 1664 som innehöll ett totalförbud på att avverka ek och bokskog. Svenska staten hävdade sin äganderätt till alla rikets ekar, som behövdes för kronans skepp och byggnader och boken ansågs värdefull främst på grund av bokollonen som var en förutsättning för att framställa "ollonfläsk". Grisar som fick äta sig feta på ek- och bokollon ansågs ge ett extremt gott fläsk. Det låter måhända konstigt men samma idé ligger bakom den spanska lufttorkade skinkan Pata Negra vars lyxigaste variant kommer från grisar som enbart äter ekollon.

På 1600-talet fanns inte dagens granskog utan Kullaskogen var en lövskog med mycket ek och bok. Enligt skattelängden från 1671 hade Sporrakulla tillräckligt med skog för 10 ollonsvin. Granngårdarna Trollakulla, Dalshult och Broddakulla hade skog till hela 200 ollonsvin.

En annan viktig produkt från gården var tjära som brändes i tjärdalen som finns kvar i en backe, ca 50 m öster om arrendebostaden. Strax öster om tjärdalendalen finns grunden till kolarkojoan. Eftersom tjärdalen måste brinna dag och natt under bränningen bodde man i kojan. I skogen fanns även kolmilor där kol framställdes till försäljning. Vid mitten av 1800-talet betalade arrendatorn Sven Persson årligen 100 Riksdaler kontant, men i arrendet ingick även 10 obetalda dagsverken åt godset samt leverans till Råbelöf av 8,5 kg smör, 15 tunnor träkol, 3 fjärdingar tjära (ca 94 l) samt en tjäder!

6 Arrendatorsbostaden

1800-talet var ingen idyll

Det var vanligt att den äldre generationen bodde kvar på gårdarna om en son tog över gården. För att trygga föräldrarnas ålderdom var sonen tvungen att skriva på ett undantagskontrakt där det ingående specificerades vad föräldrarna skulle ha rätt till innan gården överläts på honom. När den ovan nämnde Sven Persson och hans hustru Elna Bengtsdotter tog över 1837 utsågs östra lillstugan till undantag. Föräldrarna Pehr och Kjersti skulle dagligen få ved och vatten. De skulle även få tillgång till bakugnen i "dagliga stugan" så att de kunde baka. Deras djur skulle få plats och foder i stallen. Som mat skulle de ha råg, korn, malt, linfrö och potatis samt frukten från tre äppelträd och ett päronträd i fruktträdgården. Det var en stor del av gårdens produktion som gick till föräldrarna.

Sven försökte få det att gå ihop genom handel men dessa inkomster räckte inte. År 1840 gick han i konkurs med 877 Riksdaler i skulder. Det blev i augusti samma år en stor auktion i Sporrakulla och allt såldes. Djuren, redskapen, möblerna, textilierna och inte minst den kommande skörden som fortfarande växte på åkrarna. Elna tog den lille sonen med sig och flyttade hem till sina föräldrar och Svens status som åbo ändras i kyrkoboken till "inhyses". Detta betydde att han var helt utblottad och fick sitt uppehälle av socknens fattigkassa.

Sven Perssons lillebror Jöns Persson, Sporra Jösse, tog över arrendet av Sporrakulla 1852 tillsammans med sin fru Nilla Olsdotter. De fick sex barn och kunde knappast försörja sig på gården. Familjen valde 1881 att sälja alla sina tillhörigheter på auktion och emigrera till Amerika. Under de följande tre åren låg gården helt öde innan en ny arrendator tog vid.

7 Kryddträdgården

Mat, medicin och mycket annat

Utan kålhage och fruktgård hade man knappast överlevt på Sporrakulla. Här odlades örter och grönsaker av många olika slag. Att odla, och inte minst bevara, alla olika växter krävde stor kunskap som oftast kvinnorna på gården stod för. Det var mycket som kunde odlas som mat, medan andra växter var ett naturligt apotek. **Kaprifol** kan användas mot astma, kan vara laxerande och urindrivande. **Kummin** har använts sedan stenåldern för att underlätta matsmältningen. Kumminbrännvin kunde på 1600-talet ordineras mot huvudvärk. Även **libbsticka** är en mycket användbar gammal medicinalväxt. Den var bra mot värk, stoppade pest och var bra för kärleken. Dessutom är libbsticka en bra krydda som användes istället för buljong. **Pion** ansågs vara bra mot leverbesvär och bra mot spasmer och gavs även till nyförlösta mödrar.

Vi får heller inte glömma bort de växter som kan användas till en massa annat nyttigt: **Salvia** och **malört** kan användas för att hålla insekter borta från linneskåpet, **rosenflockel** kan användas för att färga tyg rosa-rött och **såpnejlikan** som kan användas som tvättmedel.

Det krävde därför stor kunskap för att bevara alla gårdens livsmedel förr i tiden. I jordkällaren som finns under boningshuset kunde rotfrukter, frukt och annan mat bevaras svalt utan att frysa. Av söta bär som blåbär kunde man koka sylt utan socker, ibland med tillsats av honung.

En mycket vanlig metod var torkning. De flesta kryddväxter kunde hängas upp för torkning, kanske uppe på loftet. Platsen skall gärna vara mörk och luftig. Grönsaker, bär och frukt torkades ofta på eftervärmen i bakugnen.

8 Boningshuset

Från rivningshotat bondehem till turistmål

Under tre århundraden har arrendatorer brukat gården. Den sista arrendatorn blev Carl Persson, kallad "Bliss-Carlen". Han tog över 1934 och bodde kvar till 1964. På gården fanns på 1940-talet en häst, tre kor, ett svin och femton höns. Gården hade då 10 tunnland odlad jord. Detta räckte inte för att leva på utan Carl arbetade en stor del av året med att köra timmer. När han med sin familj flyttade ut 1964 bedömdes gården som alltför omodern för att bruka som jordbruk. Markerna var för steniga och svårbrukade och det skulle bli mycket dyrt att dra fram el och telefon. Ägaren, Råbelöfs gods beslutade att i stället satsa på skogsbruk och åkrar och ängar planterades med gran. Redan när kontraktet med Carl Persson skrevs 1934 förbehöll sig Råbelöfs ägare Gilbert Kennedy rätten att använda den gamla bostadslängan som utflyktsmål för familjen. Insikten om att gården var en unik kulturbyggnad hade redan börjat slå rot. Landsantikvarien kopplades in 1942 för att "återskapa och förbättra" kulturvärdena. Bostadshuset fick då nya större fönster på gaveln i väster, antagligen för att få in mer ljus och göra huset "trevligare". Fönstren återställdes 2016 till den storlek de haft innan 1942.

De sista privata ägarna, Gilbert och senare Douglas Kennedy på Råbelöf, såg gärna att gården skyddades och gjordes tillgänglig för turism. Detta ledde till att Sporrakulla 1974 förklarades som byggnadsminne av länsstyrelsen. Gården och dess närområde arrenderas sedan 1975 av Östra Göinge kommun och Glimåkra hembygdsförening sköter enligt avtal tillsyn och skötsel. Ny ägare till Kullaskogen blev stiftelsen Skogssällskapet 1983.

Källor

- Bricka, Carl Fredrik (red.), Dansk biografisk lexikon: tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537-1814, Gyldendal, Kjøbenhavn, 1887-1905
- Elfström, Gunnar, Sporrakulla: en gammal Göingegård, [Göinge hembygdsfören.], [Broby], 1976
- Johansson, Ivar, Västra Göinge härad och domsaga, Hässleholm, 1968-1970
- Glimåkra hembygdsförenings årsbok., Glimåkra hembygdsförening, Glimåkra, år 1998, år 2004
- Glimåkra hembygdsförenings årsbok., Glimåkra hembygdsförening, Glimåkra, år 2004
- Göinge hembygdsförenings årsbok, Göinge hembygdsförening, Broby, 1921-2011, år 1988
- Nordisk familjebok: konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp, Stockholm, 1876-1899
- Holzhausen, Axel (red.), Svenskt trädgårdslexikon, Bonnier, Stockholm, 1938
- Borgen, Annemarta, Min örtagård: odla, skörda, förvara, använda, 2. tr., Forum, Stockholm, 1977[1975]
- Rystad, Göran, Glimåkrabornas förpliktelsebrev den 2 april 1677, Glimåkra, 1960

Otryckta källor

Riksarkivet:

Mantalslängder, Glimåkra socken

Jordeböcker, Glimåkra socken

Husförhörslängder, Glimåkra socken, Broby socken

Internet:

www.DDSS.nu, Demografisk Databas Södra Sverige.

Länsstyrelsen Stockholm, Rapport 2015:22, Platsens smaker, Del 1: Råvaror och livsmedelsproduktion i Stockholms län, 1800-1900,

<http://www.lansstyrelsen.se/stockholm/SiteCollectionDocuments/Sv/publikationer/2015/R2015-22-platsens-smaker-del-1.pdf>. Läst 2017-01-30

Persson, Katharina & Ströbeck, Sanna, Humleodling i skånska socknar mellan 1658 och 1758 – En studie av geometriska avmätningar, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:704731/FULLTEXT01.pdf>. Läst 2017-01-30

Ritningar:

Simontorp Konsult AB

Fotografier:

Simontorp Konsult AB, Simontorps gårdsarkiv

Dokumentnamn och version: ABL17006B_Digital guidning Sporrakulla.docx